

Skeptikot maailmankuva- tutkimuksessa

Tutkin vuosina 2011-2016 uskonnottomien suomalaisten maailmankuvia. Mukana oli 77 henkilöä tärkeimmistä uskonnottomista järjestöistä. Näistä 16 oli mukana Skepsiksessä. Tutkimuksessa löytyi kolme uskonnotonta maailmankuvatyyppiä. Skeptikot olivat vahvemmin edustettuna tyyppissä, jota kutsun nimellä ”yhteisöllinen uskonnonhylkääjä”.

ABO AKADEMIN uskontotieteen laitoksella toteutettiin vuosina 2011-2015 Suomen Akatemian rahoituksella hanke, jossa tutkittiin yhteiskunnallisissa liikkeissä mukana olevien maailmankuvia ja arvoja. Osana tätä tutkimusta kartoitin uskonnottomissa järjestöissä mukana olevien yksilöiden maailmankuvatyyppiä uudella tutkimusinstrumentilla, Faith Q-sortilla. Instrumentin ideana on lajitella 101 maailmankuvaväittämää omien mieltymysten mukaiseen järjestykseen. Lajittelua täydentää haastattelu, joka antaa mahdollisuuden laajentaa keskustelua väittämien ulkopuolelle.

Uskonnottomuuden tutkimus on kehittyvä akateemisen tutkimuksen ala. Vaikka uskontokriittiset puheenvuorot ovat olleet viime vuosina näkyvästi esillä ja joistain kirjailijoista on tullut julkisuuden henkilöitä, empiirisiä tutkimuksia uskonnottomista maailmankuvista löytyy melko vähän. Tästä syystä päätin lähestyä aihetta mahdollisimman vähin ennako-oletuksin antaen aineiston puhua puolestaan. Keskityin järjestöihin, joiden profiili sisältää uskonnottomia tai uskontokriittisiä piirteitä. Vapaa-ajattelijoiden, Skepsiksen, Humanistien ja Pääkaupunkiseudun Ateistien lisäksi mukana oli Protun edustajia. Muutama vastaaja ei katsonut olevansa yhteydessä mihinkään järjestöön, kun taas 23 osallistujaa kertoi olevansa mukana useammas- kuin yhdessä järjestössä.

Kutsun osallistujia yhteisnimellä ”uskonnottomat”. Uskonnottomuus voi pitää sisällään erilaisia näkökulmia, jotka kaikki jäsentyvät hieman eri tavoin suhteessa uskontoon. Ateismi erottautuu teistisistä näkemyksistä, vapaa-ajattelu uskonnollisista auktoriteeteista ja pyhistä teksteistä. Skepsis-järjestön edustama skepsismi kritisoi huonosti tai puutteellisesti perusteltuja todellisuutta koskevia väittämiä. Sekulaari humanismi tarjoilee ihmisen tämänpuoleiseen ja tähän maailmaan keskittyvää

suuntautumista. Yleensä humanistijärjestöt suhtautuvat ainakin joihinkin uskonnollisiin oppeihin kriittisesti.¹

Valitsin ”maailmankuvan” tutkimukseni kattokäsitteeksi, joka voisi periaatteessa sisältää uskonnottomia, uskonnollisia ja henkisiä orientaatioita. Suomessa ja Ruotsissa voisi olla perusteltua puhua elämäntutkimuksista, mutta koska kirjoitin väitöskirjani englanniksi, maailmankuva (worldview) tuntui sopivammalta termiltä. Yksilöiden maailmankuvia analysoimalla etsin useiden osallistujien jakamia yhteisiä piirteitä. Näitä kutsun ”maailmankuvatyypeiksi”, ja löysin kolme selkeästi toisistaan poikkeavaa tyyppiä. Kerron näistä hieman myöhemmin, mutta käyn ensin läpi vastaajien yleiset demografiset tiedot.

VASTAAJAT KOKONAISUUTENA

VAPAA-AJATTELIJAT OSALLISTUIVAT tutkimukseen aktiivisimmin: 64 vastaajalla oli jonkinlainen yhteys Vapaa-ajattelijoihin. Järjestyksessä seuraavaksi suurimmat ryhmät olivat Skepsis (17) ja Humanistit (12). Protun ja Ateistien osallistujamäärät jäivät alle kymmenen. Kolme vastaajaa ei maininnut mitään järjestöä. Merkittävin usean järjestön yhdistelmä oli vapaa-ajattelijoiden ja skeptikoiden yhdistelmä. Vain kaksi osallistujaa kuului ainoastaan Skepsikseen.

Vastaajista 6,5 % oli ruotsin- ja 93,5 % suomenkielisiä. Jakauma vastaa melko lailla koko Suomen väestöä. Sukupuolijakauma sen sijaan poikkesi kansallisesta: 74 % vastaajista oli miehiä ja 26 % naisia. Tällainen painotus seuraa suomalaisen ateistin profiilia, mutta jyrkemmin kuin koko maan osalta. 56 % vastaajista oli yli 44-vuotiaita, mikä on enemmän kuin Suomessa keskimäärin. Tämä ei ole erityisen yllättävää, sillä joissain ulkomailla tehdyissä tutkimuksissa on pantu merkille, että järjestöissä mukana olevi-

en keski-ikä saattaa olla korkeampi kuin uskonnottomien keskimäärin. Vastaajien koulutustaso oli korkeampi kuin koko maassa: 25 %:lla vastaajista oli alempi korkeakoulututkinto, 39 %:lla ylempi, ja 7 %:lla lissensiaatin tai tohtorintutkinto. Uskonnon tai ateismin suhdetta koulutustasoon ei Suomen osalta voida tyhjentävästi osoittaa. Johtopäätöksiä vetämissä hankaloittaa myös se huomio, että kaksi muuta mukana olutta ryhmää, konservatiivikristityt ja ympäristöaktivistit olivat yhtä lailla koulutustasoltaan maan keskiarvon yläpuolella.

Vastaajien asuinpaikkakunnat olivat voittopuolisesti (62 %) yli 100 000 asukkaan kaupunkeja, mikä seuraa suomalaisen ateistin profiilia, mutta saattaa tässä tutkimuksessa johtua käytännön seikoista, jotka vaikuttivat haastattelujen järjestelyihin. Skepsiksen osalta yllä olevan katsauksen kiinnostavin kohta liittyy sukupuolijakaumaan: tutkimuksessa ei ollut mukana yhtään naista, joka olisi ilmoittautunut kuuluvansa Skepsikseen.

Tästä katsauksesta voi päätellä, että osallistujat eivät kokonaisuutenaan edusta Suomea, eivätkä suomalaisia ateisteja. Yleistettävyyttä ei tosin ollut tutkimuksessa tavoiteenakaan. Tulokset ovat verrannollisia tiikereitä koskevaan tutkimukseen, jossa saadaan selville, että valkoisia tiikereitä on olemassa. Toisten tutkimusten tehtäväksi jää selvittää, kuinka suuri osa kaikista tiikereistä on valkoisia.

MAAILMANKUVATYYPIT

VASTAAJIEN MAAILMANKUVISTA LÖYTYI tärkeitä yhteisiä elementtejä, jotka voidaan kiteyttää seuraavasti:

1) Perinteisestä uskonnollisuudesta vieraantumisen. Kristinusko ja sitä edustavien kansankirkkojen etuoikeudet yhteiskunnassa nähtiin ongelmallisina. Henkilökohtaisessa elämässään kukaan vastaajista ei kokenut kristinuskon opetuksia itselleen läheisiksi. Jotkut osallistuivat uskonnollisiin menoihin, mutta useimmiten sosiaalisista syistä. Hyvin harvat olivat jonkin uskonnollisen yhdyskunnan jäseniä. Vieraantuminen uskonnosta ei koskenut ainoastaan Suomessa vallitsevia suuntauksia. Islam ja amerikkalainen uskonnollisuus mainittiin erittäin usein esimerkkeinä ongelmallisesta uskonnollisuudesta. Monet vastaajat suhtautuivat kriittisesti kaikkiin uskontoihin.

2) Sekulaari humanismi. Luottamus yleismaailmalliseen inhimilliseen kehitykseen, moraalien ja myötätunnon painottaminen ja toteuttaminen omassa elämässä, ja aktiivinen toiminta maailman parantamiseksi ja lähimmäisten auttamiseksi nousivat esiin. Vastaajien maailmankuvaa määrittivät myös toive aktiivisesti osallistua ja muuttaa yhteiskunnallisia rakenteita ja arvoja. Nämä preferenssit yhdistyivät yksilöllisen valinnanvapauden kunnioittamiseen, usein silloinkin kun toisen katsomus poikkeaa omasta.

3) Kokemuksellinen ulottuvuus. Vastaajat saivat inspiraatiota luonnosta, musiikista, taiteesta tai ru-

noudesta. Tuonpuoleiseen liittyvien toiveiden tai pelkojen sijaan vastaajat kokivat olevansa kotonaan maailmankaikeudessa.

Yllä hahmoteltu yhteinen perusta on hyvä pitää mielessä, kun tutustumme maailmankuvatyyppeihin välisiin eroihin. Löytämäni maailmankuvatyypit olen nimenmynyt niiden keskeisten piirteiden perusteella.

Ensimmäisen maailmankuvatyypin nimeksi annoin ”tyytyväinen altruisti”. Henkilöt, joiden katsomukset ovat lähellä tätä maailmankuvatyyppeä, kokevat aktivismin ja arvojensa mukaan toimimisen tärkeiksi. Maailmaa parantava ja yhteiskuntaa kehittävä aktivismin ilmentyi tietysti uskonnottomien asiaa ajavissa järjestöissä mukana olemisessa, mutta monella muullakin saralla. Vastaajat olivat usein mukana poliittisissa tai ympäristöjärjestöissä, eivätkä vierastaneet aina edes kirkollisten järjestöjen tukemista, jos itse projekti tuntui hyödylliseltä. Tämän maailmankuvatyypin suhde yhteisöön ja yhteiskuntaan vaikuttikin universalistiselta, auttamishalun ulottuessa usein oman ryhmän intressien ulkopuolelle.

Tyytyväiset altruistit hylkäsivät uskonnon kohtuullisesti. Vaikutti siltä, että uskonnon hylkääminen liittyi sen vaikutuksiin enemmän kuin virheellisyyteen, ja mikäli jokin uskonnollinen järjestö toimi hyödylliseksi koetulla tavalla, sitä ei tarvinnut tuomita. Kokemuksellisesti tämän maailmankuvatyypin piirre oli vakaa tyytyväisyys: ei ahdistuneisuutta, ei myöskään huippukokemuksiin kiinnittymistä tai niiden etsimistä.

Toiselle maailmankuvatyypille annoin nimeksi ”kokemuksellisesti henkinen”. Tätä tyyppiä lähellä olevat vastaajat olivat edelliseen verrattuna individualistisempia: vain yksi vastaaja oli mukana useammassa järjestössä, kun edellisessä ja seuraavassa tyypissä useaan järjestöön kuulumisen oli tavallista. Individualismi ilmeni siinä, että inhimillisten voimavarojen hyödyntämistä pidettiin tärkeämpänä kuin muissa tyypeissä. Kokemuksellisesti henkiset olivat myös kiinnostuneita henkilökohtaisista henkisistä harjoituksista, kuten joogasta tai meditaatiosta.

Tämä maailmankuvatyyppeä tekeekin eron uskonnon ja henkisyyden välillä. Edellinen hylätään, ainakin dogmien, hierarkioiden ja rituaalien osalta. Henkisyydelle sen sijaan tunnutaan olevan avoimia. Joogan ja meditaation ohella myös buddhalaisuus kiinnostaa. Tässä ei nähdä ongelmaa uskonnottomuuden vaalimisen kannalta, sillä vastaajat eivät pidä näitä uskonnon piiriin kuuluvina ilmiöinä.

Kolmas tätä maailmankuvatyyppeä luonnehtiva piirre on kokemuksellisuus. Vahvat elämykset voivat ilmentyä meditaatiokokemuksissa tai taiteen yhteydessä. On kiinnostavaa, että vaikka tämä tyyppi hylkää uskonnolliset opit ja instituutiot, uskontoon liittyviä kulttuurikokemuksia ei vierastettu.

Kolmas maailmankuvatyyppeä on nimeltään ”yhteisöllinen uskonnonhylkääjä”. Nimensä mukaisesti tätä tyyppiä lähellä olevat yksilöt hylkäävät niin uskonnon kuin henkisyydenkin vahvasti ja systemaattisesti. Vaikuttaa siltä, että uskontoa vieroksutaan enemmän

sen virheellisyyden kuin vaikutusten johdosta. Tämän tyyppin sosiaalinen suuntautuminen on yhteisöllinen: yhteisölliset uskonnonhylkääjät ovat kiinnostuneita nimenomaan uskonnottomien aseman parantamisesta. On myös tavallista kuulua useampaan järjestöön, jotka ajavat uskonnottomien asiaa. Tämän tyyppin kokemuksellisuudelle on tyyppillistä omassa ryhmässä viihtyminen, uskontoon liittyvät kielteiset kokemukset ja muuten perustyytynäinen asenne elämään. Haastatteluaineiston valossa näyttää myös mahdolliselta, että luontokokemukset voisivat olla tärkeä inspiraation lähde, mutta tämän vahvistaminen vaatisi lisätutkimusta.

Yhteenvetona eri maailmankuvatyypeistä voidaan sanoa, että kaikille yhteisiä piirteitä ovat uskonnosta vieraantuminen, humanistiselta vaikuttava arvo maailma ja positiivisten kokemusten löytäminen taiteen ja luonnon parista. Erot ilmentyvät kolmella tavalla: suhteessa uskontoon ja henkisytyteen, suhteessa sosiaaliseen suuntautumiseen ja kokemuksellisesti. Tyytyväiset altruistit ovat sosiaalisesti universalisteja ja altruisteja, hylkäävät uskonnon kohtuullisesti ja ovat emotionaalisesti vakaita. Kokemuksellisesti henkiset ovat individualisteja, hylkäävät uskonnon, mutta arvostavat henkisytyttä, ja ovat kiinnostuneita voimakkaista ja inspiroivista kokemuksista. Yhteisölliset uskonnonhylkääjät arvostavat samoin ajattelevien seuraaja ja hylkäävät sekä uskonnon että henkisytyden vahvasti. Heidän kokemuksellisuutensa tarkempi määrittelyminen vaatisi lisätutkimusta, joten jätän kysymyksen hieman auki.

ENTÄ SKEPTIKOT?

MAINITSIN AIEMMIN, että tutkimuksen tarkoituksena ei ollut etsiä laajempia yleistyksiä. Olen jo todennut, että Skepsis oli vastaajien toiseksi yleisin yhdistys. Kun tarkastelu rajataan vain niihin vastaajiin, joiden oma maailmankuva oli yhteydessä johonkin tiettyyn maailmankuvatyyppiin, skeptikkoja on edelleen toiseksi eniten. Kaiken kaikkiaan yhdeksän skeptikkoa oli lähellä jotain mainituista maailmankuvatyypeistä. Näistä huomattava osa oli myös vapaa-ajattelijoita.

Vapaa-ajattelijat olivat muutenkin tämän tutkimuksen hallitseva järjestö. Siksi on kiinnostavaa, että juuri Skepsis on selvästi toiseksi yleisin järjestö. Mitä Skepsikseen kuulumisen tämän tutkimuksen osalta kertoo ihmisen maailmankuvasta? Kun asiaa tarkastellaan maailmankuvatyyppien näkökulmasta, havaitaan että kolmanteen maailmankuvatyyppiin on yhteydessä kaksi kertaa niin paljon skeptikoita kuin mihin tyyppiin yhteensä. Luvut ovat pieniä: Yhteisöllisiin uskonnonhylkääjiin assosioituvia skeptikoita oli kuusi, mutta kahdessa muussa maailmankuvatyyppissä heitä oli yhteensä vain kolme. Seuraava huomio vaikuttaisi osuvalta: Yhteisölliset uskonnonhylkääjät ovat haastattelijujen perusteella taipuvaisia hylkäämään uskonnon pikemminkin sen virheellisyyden perusteella kuin johtuen sen haitallisista vaikutuksista. Tämä on hyvin linjassa Skepsiksen julkisen profiilin kanssa, jota mää-

rittää virheellisten tai huonosti perusteltujen väitteiden kritiikki.

Vaikka yllä olevan perusteella on hankalaa lähteä tekemään yleistyksiä, uteliaisuus tutkia skeptikkojen maailmankuvia kyllä lisääntyy. Tässä tutkimuksessa suurin osa skeptikoista oli mukana myös Vapaa-ajattelijoiden. Miltä näyttäisivät sellaisten skeptikoiden maailmankuvat, jotka eivät ole mukana Vapaa-ajattelijoiden? Jos huomioidaan, että Skepsiksen profiiliin ei kuulu samalla tavoin kirkon yhteiskunnallisen aseman haastaminen kuin Vapaa-ajattelijoiden, olisi kiinnostavaa selvittää, löytyykö Skepsiksen piiristä uskontomyönteisempiä maailmankuvia kuin mitä tässä tutkimuksessa saatiin selville. Nythän lähes kaikki skeptikot olivat myös vapaa-ajattelijoina.

Lisäksi olisi kiinnostavaa selvittää, miltä maailmankuvatyyppien keskinäiset suhteet näyttäisivät, jos tutkittaisiin vain Skepsiksen jäseniä. Olisiko edelleen niin, että yhteisölliset uskonnonhylkääjät näyttäytyisivät Skepsikselle tyyppillisenä maailmankuvatyyppinä? Vai onko tämä maailmankuvatyyppi jotain, joka liittyy Skepsiksen ja Vapaa-ajattelijoiden yhdistelmään? On myös mahdollista, että mikäli tutkimus keskittyisi vain Skepsikseen, esiin nousisi täysin tämän tutkimuksen tuloksista poikkeavia maailmankuvatyyppiä.

Skeptisyys olisi paikallaan, jos q-metodologian avulla saaduista tuloksista haluttaisiin tehdä yleistyksiä laajempiin populaatioihin. Silloin osallistujien valinnassa tulisi käyttää toisenlaista strategiaa ja isompaa otantaa. Sen sijaan voidaan sanoa, että tässä löydetyn kaltaisia maailmankuvatyyppiä on oikeasti olemassa, ainakin Suomessa. Tulokset auttavat purkamaan yleistyksiä, joissa väitetään kaikkien uskonnottomien edustavan vain yhdenlaista orientaatiota. Jo tämänkin tutkimuksen valossa on selvää, että skeptikoidenkaan maailmankuvat eivät ole vain yhdenlaisia.

Vaikka suurin osa maailmankuvatyyppiin liittyvistä skeptikoista oli lähinnä kolmatta maailmankuvatyyppiä, kaikki eivät olleet. Muutama assosioitui ensimmäiseen ja toiseen tyyppiin, mikä riittää kertomaan meille ainakin sen, että ei voida sanoa kaikkien skeptikoiden edustavan vain yhtä tyyppiä. Tätä huomiota vahvistaa edelleen se, että analyysivaiheessa tarkastelun ulkopuolelle jää usein osallistujia, joiden henkilökohtainen maailmankuva ei ole riittävän lähellä mitään tutkimuksessa löydettyä yhteistä maailmankuvatyyppiä. Tässä tutkimuksessa tämä koski myös skeptikoita. Tutkimuksen Skepsistä koskeva johtopäätös onkin, että skeptikoilla on erilaisia maailmankuvia. Tämä ei varmasti ole kenellekään mikään suuri yllätys.

¹ Mainitut näkökulmat voivat ainakin periaatteessa tulla kyseeseen myös uskontojen yhteydessä. Joissain uskonnoissa, kuten tietyissä buddhalaisuuden muodoissa, ei jumalilla ole keskeistä roolia, jos lainkaan. Löytyy myös uskonnollista humanismia, epäilyä ja auktoriteettien kyseenalaistamista.